

ІДЕЇ АКАДЕМІКА В.І.ВЕРНАДСЬКОГО НА ТЛІ ПРОБЛЕМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКИ

Ситник К.М., Шмигельська В.В. Володимир Вернадський і Академія. Серія «Президенти Академії наук України». — Київ: Наук. думка, 2006. — 311 с.

Рецензована книга відтворює знакові і водночас драматичні події, що мають велике національно-культурне значення й пов'язані з народженням Академії наук в Україні. Видання охоплює той складний історичний період, з яким ми маємо співвідносити сьогодення Академії, її роль у сучасній незалежній державі та прагнення ввійти в європейський і світовий науковий простір.

На великому фактичному матеріалі автори прослідкували «генетичний» зв'язок В.І. Вернадського з Україною, її народом і культурою, якому він завжди надавав великого значення. Цей видатний учений, як ніхто до нього, зробив надзвичайно багато для осягнення проблем організації науки. Він уперше вказав на величезну роль інформаційних процесів у розвитку науки ХХ ст. Його увагу привертала також питання співвідношення індивідуальної і колективної наукової творчості, але особливо цікавили проблеми організації державної мережі наукових закладів. Він висловлював думку про необхідність об'єднання зусиль та інтересів академічної й університетської науки із завданнями примноження продуктивних сил країни.

В.І. Вернадський мав великий практичний досвід організації науки в Росії. Крім того, для його діяльності характерна висока громадська активність. Він був представником Петербурзької академії наук у Міжнародному союзі академій — найбільшій міжнародній науковій організації. Загальними зборами Міжнародного союзу

академій у Петербурзі навесні 1913 року його було обрано до складу керівної комісії союзу. На початку ХХ ст. учений брав активну участь у земському ліберальному русі, обстоював університетські реформи, наполягав на якнайширшій автономії університетів, якийсь час виконував обов'язки проректора Московського університету. У 1906 і 1908 роках Володимир Іванович був обраний членом Державної думи від академічної курії (Академія наук та університети), часто виступав у пресі як публіцист. У 1911 році його було виведено зі складу Державної думи у зв'язку з тим, що, на знак протесту проти реакційної політики царського уряду, вчений залишив Московський університет.

Протягом наступних років В.І. Вернадський очолював Геологічний та мінералогічний музей Петербурзької академії наук, був головою Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії. Після лютневої революції 1917 року його обрали головою Сільськогосподарського вченого комітету Міністерства землеробства, а в серпні 1917 року затвердили на посаді товариша міністра народної освіти Тимчасового уряду (міністром став його друг — неодмінний секретар Російської академії наук С.Ф. Ольденбург). Перебуваючи на цій посаді, Володимир Іванович організував розроблення основ реформи вищих навчальних закладів, за його ініціативи розпочалося обговорення питання про створення академій наук в Україні та Грузії.

Початок ХХ століття в Росії позначений особливим інтересом наукової гро-

мадськості до питань раціональної системи організації науки. У багатьох проектах реформування системи організації науки в період між 1905 і 1917 рр. учені обговорювали проблему створення спеціальної мережі наукових установ різного профілю. Потреба формування такої мережі була зумовлена доцільністю підсилення координації наукової діяльності в країні з одночасним забезпеченням демократизації наукового пошуку та створенням нових територіальних наукових центрів. Своєю розвитку ця ідея набула в записці В.І. Вернадського «Про державну мережу дослідних інститутів», яку він виголосив на засіданні Комісії з вивчення природничих виробничих сил Росії в грудні 1916 року. Особливо актуальною проблемою для великої імперії було територіальне розміщення наукових установ. По суті всі центри вищої освіти і науки розміщувалися в Петербурзі, Москві й небагатьох університетських містах. Великі регіони країни, особливо національні околиці, по суті, взагалі не мали жодних наукових осередків.

Одна з особливостей розвитку науки в Україні на межі ХІХ—ХХ ст. полягала в тому, що різні форми організації науки мали чітко виражений імперський характер. Так, університети являли собою форпости російської науки. Тому проводирі національно-визвольного руху українського народу надавали великого значення створенню національних наукових центрів, у яких мала формуватися професійна спільнота науковців із різних дисциплін, передусім у галузі українознавства. Це завдання було реалізоване у створенні двох наукових товариств академічного типу — Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові (1892 р.) і Українського наукового товариства в Києві (1906 р.). Роль цих наукових товариств для процесу інституціоналізації української науки особливо зна-

чна. Вони сприяли формуванню національного наукового співтовариства вчених-професіоналів. Тут виникли перші наукові школи, були досягнуті значні наукові результати, особливо в дисциплінах, що безпосередньо пов'язані з українською культурою, — історії, філології, етнографії. Наукове товариство імені Т. Шевченка і Українське наукове товариство функціонували на принципах вільної наукової асоціації, протиставляючи себе офіційній державній науці, яка була підкорена русифікаторській політиці самодержавства. До речі, В.І. Вернадський був членом цих наукових товариств.

Автори монографії всебічно і переконливо показали роль В.І. Вернадського в створенні Української академії наук. Великий досвід громадсько-політичної і науково-організаційної роботи вченого став у нагоді в період підготовки до її відкриття. Він очолив у Києві три основні організаційні комісії: з вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, з вищих навчальних закладів і наукових установ, зі створення Національної бібліотеки. Комісію з розроблення законопроекту про заснування Української академії наук було сформовано під головуванням В.І. Вернадського на початку червня 1918 р. Володимирові Івановичу пощастило залучити до комісії чимало відомих науковців. До неї ввійшли професори Київського політехнічного інституту М.Ф. Кашенко і С.П. Тимошенко, київських університетів — Б.О. Кістяківський, П.А. Тутковський, О.В. Сперанський, І.І. Косоногов, Г.Г. Павлуцький, Є.К. Тимченко, М.І. Туган-Барановський, професор Харківського університету Д.І. Багалій, історик-архівіст В.Л. Модзалевський.

На відкритті роботи комісії В.І. Вернадський виголосив змістовну промову, яку можна розглядати як маніфест академічної форми організації науки.

У монографії не зацентовано уваги на проблемі відносин новоствореної Академії наук і Українського наукового товариства (УНТ), але вона мала принципове значення в час затвердження академічної форми організації фундаментальних досліджень в Україні. Попри намагання УНТ перебрати на себе ініціативу організації Академії наук шляхом перетворення Товариства в Академію наук, В.І. Вернадський послідовно відстоював свою концепцію Української академії наук. Уявлення УНТ про структуру і функції Академії були значно біднішими, ніж концепція академічної установи, запропонована Володимиром Івановичем і підтримана комісією та Міністерством народної освіти. В.І.Вернадський справедливо вважав, що, крім тих напрямів досліджень, які ефективно розвивало УНТ, передусім це дослідження національної культури, в Академії наук повинні бути гідно представлені фундаментальні і прикладні науки як основа для розвитку виробничих сил України, а також соціально-економічні дисципліни для вдосконалення політико-правової основи держави і раціоналізації ведення народного господарства.

Комісія розробила принципи організації Академії наук, які, безсумнівно, перевершували наміри УНТ щодо розвитку цих напрямів науки. Оригінальні ідеї комісія запропонувала щодо формування в Академії наук прикладних і технічних галузей науки. Підкреслено актуальність створення спеціальних установ цього профілю, чого не було в більшості академій.

Комісія з організації УАН вважала, що статут Академії наук повинен містити в собі принцип, який дав би можливість протягом певного часу створювати нові установи, включати в своє підпорядкування позаакадемічні науково-дослідні структури, тобто бути гнучким, відгукуватися на запити часу. Крім інститутів і кафедр,

які об'єднували штатних співробітників Академії наук, було обумовлено формування комісій для залучення до співпраці з Академією наук спеціалістів різного профілю. Такі комісії повинні були створюватися оперативно і виконувати функції своєрідних центрів, навколо яких зосереджувалися б наукові і технічні сили певного напрямку.

Указ стосовно першого складу Української академії наук прийняв гетьманський уряд 14 листопада 1918 р. В.І. Вернадського затвердили головою-президентом УАН. До першого складу Академії наук увійшли відомі науковці з Києва, Харкова, Петрограда, Москви, Чернівців. Багатьох із них було обрано за безпосередньою рекомендацією Володимира Івановича. Так, П.А.Тутковського він знав ще з початку століття, високо цінував його як найкращого знавця неорганічної природи України. З Д.І.Багалієм був знайомий по роботі в академічній курії Державної думи і неодноразово говорив про нього, як про видатного історика України. Давня дружба пов'язувала В.І.Вернадського з А.Ю. Кримським, відомим ученим-сходознавцем і українським поетом. Обрання А.Ю.Кримського неодмінним секретарем Академії наук слід вважати особливо вдалим. Нестримна енергія та ініціативність ученого сприяли розв'язанню багатьох організаційних проблем перших років існування нової інституції.

Відразу після свого створення Українська академія наук та її установи розгорнули активну роботу. Високий ритм їх діяльності задавав сам президент. Завдяки В.І.Вернадському та першим дійсним членам вдалося сформуванню досить досконалу структуру Академії наук, засновану на цілісній концепції, яка акумулювала світовий досвід розвитку фундаментальної науки та досягнення вітчизняних науковців. В.І.Вернадський був ініціатором об-

рання до Української академії наук видатних учених, завдяки яким ця установа здобула визнання і авторитет.

Великого значення В.І.Вернадський надавав Комісії для вивчення природних багатств України, яку він організував за зразком аналогічної комісії, організованої ним у Російській академії наук у 1915 р. В.І.Вернадський вважав, що, крім інститутів і кафедр, які об'єднують штатних співробітників Академії наук, слід створити ряд великих комісій, щоб залучити до співробітництва з Академією наук фахівців різного профілю. Такі комісії можна було оперативно створювати, надаючи їм функції своєрідних центрів, навколо яких зосереджувалися б наукові й технічні сили певного наукового напрямку.

Прагнення врятувати Академію наук від повного знищення під час денікінської окупації Києва змусило В.І. Вернадського двічі — на початку вересня і в листопаді 1919 р. — їздити до Ростова, де розміщувалася так звана Особлива нарада при головнокомандувачі — «уряд» Денікіна. Ці поїздки зміцнили думку Володимира Івановича про приреченість влади Добровольчої армії в Україні. У Ростові В.І. Вернадський нібито домігся прийняття «закону» на захист Академії, однак насправді з'ясувалося, що це рішення навіть не було ніде зареєстроване.

Володимир Іванович насилу вибрався з Ростова, але доїхати до Києва не зміг: у дорозі він захворів на тиф, і родичі вивезли його до Криму, де після одужання він працював у Таврійському університеті. В.І. Вернадський неодноразово намагався встановити зв'язки з Українською академією наук, але сполучення між Кримом і Києвом було перерване. Після завершення громадянської війни, коли з'явилася можливість повернутися, постало питання: куди їхати — до Києва чи до Петрограда. В.І. Вернадський з міркувань наукової

роботи обрав Петроград, і в лютому 1921 р. виїхав із Криму в місто на Неві.

Наведені в книзі факти і документи свідчать, що значною мірою завдяки енергії В.І. Вернадського та його сподвижників надзвичайно складний перший рік існування Української академії наук виявився винятково плідним і важливим для її становлення. Вона довела свою життєздатність, утвердила своє місце в суспільстві. Численні наукові та науково-організаційні ідеї, які В.І. Вернадський висунув і сформулював у період своєї недовгої діяльності в Україні, знайшли відгук і втілення в подальшому розвитку української науки й культури.

Ця концепція В.І. Вернадського виявилася воістину новаторською, вона багато в чому і на тривалу перспективу визначила шляхи розвитку наукової думки. Сам Володимир Іванович вважав організацію Української академії наук однією з головних справ, котрі йому вдалося звершити в житті. Досвід заснування Академії наук має непересічне наукове значення.

Нині потік наукової літератури, що репрезентує та інтерпретує ідейну спадщину В.І. Вернадського, не тільки не міліє, а, навпаки, перманентно зростає. З кінця минулого століття поряд із новими публікаціями робіт самого В.І. Вернадського, видобутими з архівів, зростає кількість перевидань його творів європейськими мовами: італійські видання «Біосфери» (1993) і «Філософських думок натураліста» (1995), англійське та німецьке видання «Наукової думки як планетарного явища» (1997), англійське в США повне, добре прокоментоване видання «Біосфери» (1998). У передмові до останньої книги, яку підписали вчені 12 країн, зазначено, що зараз, нарешті, прийшов час, коли В.І. Вернадський уперше заговорив з усім світом. У 1990 р. у США вийшла монографія К.Е. Бейлса «Наука і російська культу-

ра в епоху революцій: Вернадський і його наукова школа», яка привернула за кордоном велику увагу до творчості В.І. Вернадського.

Монографія К.М. Ситника і В.В. Шмигельської започаткувала серію «Президенти Академії наук України». Вона видана на сучасному поліграфічному рівні, вміщує значний масив ілюстративного матеріалу. Дуже доречними є численні доку-

ментальні матеріали з історії заснування Української академії наук. Вони стануть у нагоді тим, хто вивчає витoki української академічної науки. Проте цінність рецензованої книги не лише в цьому. Важливо, що вона спонукає до пошуку і дослідження ще недостатньо вивчених сторінок історії Академії.

В.ОНОПРІЄНКО,
доктор філософських наук (Київ)

ВІДРОДЖУЮЧИ УКРАЇНСЬКУ ТЕРМІНОЛОГІЮ З РАДІОЛОГІЇ

Бездробний Ю., Козирський В., Шендеровський В. Українсько-англійсько-російський тлумачний словник з радіології та радіологічного захисту. — Київ: Поліграфічна дільниця Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України, 2007. — 320 с.

Відродження і розвиток української наукової термінології після її довготривалого примусового наближення до російської можливі лише за умови створення термінологічних і тлумачних словників — дво- та багатомовних. Значний внесок у розвиток української радіологічної термінології зробили М.І. Пилипенко зі співавторами, видавши серію тримовних (українсько-англійсько-російських) термінологічних словників. Видано також термінологічні словники В. Стрижака зі співавторами (1996 р.; ядерна фізика, радіометрія, радіаційна та ядерна безпека) та В. Козирського зі співавторами (1998 р.; радіаційна безпека). Перший із них двомовний (російсько-український і українсько-російський). Другий тримовний (українсько-англійсько-російський).

Щодо тлумачних словників, де розглянуто українські радіологічні терміни, то до виходу згадуваного словника Ю. Бездробного, В. Козирського та В. Шендеровського їх опубліковано тільки два — українськомов-

ний Л.В. Калашника та Є.В. Корбецького з радіоекології (К.: Юнікорн, 1996. — 45 с.) та українсько-англо-російський словник В.І. Глазка зі співавторами з радіобіології та радіоекології (К.: Чорнобильінтерінформ, 2001. — 394 с.), де тлумачення подано російською мовою.

У контексті сказаного вихід у світ 2007 року «Українсько-англійсько-російського тлумачного словника з радіології та радіологічного захисту» Ю. Бездробного, В. Козирського, В. Шендеровського — важлива подія в галузі термінології. Автори словника пропонують науково обґрунтовану українську термінологію, дещо незвичну нині, але широковживану раніше, узгоджену з рекомендаціями Інституту української наукової мови у 20-х роках минулого століття, «Термінологічної правописної конвенції», схваленої учасниками міжнародної конференції «Фізика в Україні» 26 червня 1993 року, та порадами мовознавця П.О. Селігея, викладеними у Віс-